

*Innovative Educational Technology for Personal Development through Art Creative Activities
Иновативни педагогически технологии за личностно развитие чрез художественотворчески дейности*

ПРИНЦИПЪТ ЗА ВЪЗПИТАНИЕ, ОБРАЗОВАНИЕ И ТЕРАПИЯ ЧРЕЗ ИЗКУСТВО В БЪЛГАРИЯ (РАЗВИТИЕ И АКТУАЛНО СЪСТОЯНИЕ)

Нели Бояджиева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Принципът за възпитание и образование чрез изкуство се утвърждава първоначално в педагогическото реформаторство в края на XIX и началото на XX век в Европа, като претърпява редица трансформации за няколко десетилетия. През втората половина на миналия век проблемът за ролята на изкуството в естетическото възпитание отново излиза на преден план и се развива интензивно в европейските страни и у нас. Днес възпитанието и образованието чрез изкуство е утвърден подход и принцип в педагогиката. От втората половина на XX и началото на XXI век се развива принципът на терапията чрез изкуство в образованието и социалната практика. В статията се прави кратка периодизация на развитието му в историята и актуалното състояние в България.

Keywords: principle of education through art, art-therapy, art-pedagogy and education

Принципът за възпитание и образование чрез изкуство се утвърждава първоначално в педагогическото реформаторство в края на XIX и началото на XX век в Европа, като претърпява редица трансформации за няколко десетилетия. През втората половина на миналия век проблемът за ролята на изкуството в естетическото възпитание отново излиза на преден план и се развива интензивно в европейските страни и у нас. Днес възпитанието и образованието чрез изкуство е утвърден подход и принцип в педагогиката. От началото на XXI век се развиват интензивно профилактиката и терапията чрез изкуство, социокултурната художествена анимация, заниманията с изкуство в педагогиката на свободното време, извънкласните и извънучилищните дейности, социалната педагогика, специалната рехабилитация и ерготерапията. Възпитанието чрез изкуство днес се прилага от най-ранна възраст и във всички степени и етапи на образованието и извън него, включително и в образованието за възрастни. Подготовката на учители за българското училище и специалисти за помагачите професии – социални

работници, педагози и психолози, се основава върху принципа за възпитание и терапия чрез изкуство като актуална тенденция.

Навлизането на арттерапията като принцип и подход във възпитанието, образованието и социално-педагогическата работа е сравнително по-ново направление от нейното развитие. То започва от преустройството на методиката на обучение по изкуствата и се появява като елемент, макар и в скрит вид, в педагогическото реформаторство и движението за образование и възпитание чрез изкуството. Началото му започва в развитите европейски страни от последните десетилетия на XIX век, но се развива в началото и първите десетилетия на XX век. В този период се преоткрива и се акцентира върху експресивната, проективна и продуктивна функция на изкуството, а заниманията с него намират отражение в практиката на училищното възпитание и обучение в „опитните“ училища в Германия, в „новото“ училище във Франция, в „прогресивните“ и алтернативни училища и прогресивното образование в Англия и Новия свят. Изучаването на детските рисунки и техните символни функции в генезиса на детското развитие и в процеса на възпитанието става неотменима част от научните изследвания на границата на психологията, педагогиката, естетиката „отдолу“ и теорията на изкуството (Boyadzhieva, 1994). Новаторите в художествената педагогика помагат и за навлизането на изкуството не само като възпитателно, но и като терапевтично и психопрофилактично средство в образованието. Независимо че движението бележи упадък към средата на XX век, създадените предпоставки и развитите методи, техники и практики са основата, върху която през втората половина на XX век се развива практиката на арттерапията не само в психотерапията, но и в образованието и социалната работа.

Проследяването на развитието на принципа за възпитание и образование чрез изкуство у нас дава възможност да се направи следната периодизация:

1. От Освобождението 1878 до края на XIX век: изграждане основите на националната система на образование, създаване и утвърждаване на университетската педагогика с ориентация към европейските тенденции в образованието, като се извеждат за пръв път т.нар естетична педагогика и възпитание чрез изкуството в училищното образование.

2. Първата четвърт на XX век: развитие и разпространение на движението за образование и възпитание чрез изкуството като отражение на европейското реформаторство, утвърждаването му в подготовката на учители и в дидактиката на началното образование, създаване на собствени варианти на новата художествена педагогика в движението на „дидактици-художници“ и „художници-дидактици“.

3. Втората четвърт на XX век от средата на 30-те години: упадък, замиране и отхвърляне на идеите на движението, на принципа на образованието чрез изкуството в училищната педагогика, отдръпване на

привържениците от движението, отричане от педагогическата критика и университетската наука.

4. Третата четвърт на ХХ в.: силна идеологизация, политизация, подчиняване и изтласкване на принципа и подчиняването му на класово-партийния подход, редуциране и стесняване на целите на възпитание чрез изкуството до пропагандни и идеологически цели.

5. Последната четвърт на ХХ в. от 1975 г. до края 90-те години – приемане на Програма за Всенародно естетическо възпитание и образование с подчертано разширяване на естетическите цели по отношение на многостранно, хармонично, а в перспектива и всестранно развитие на личността. Утвърждаване на принципа на възпитание във и чрез естетичното в изкуството, природната и социалната действителност за всички степени и етапи на образование; въвеждане на отделен учебен предмет „Естетическо възпитание“ в училище и на теория и история на естетическото възпитание в университета.

6. От 1990 г. – силно редуциране на възпитателните цели на училищното образование за сметка на образователните и обучаващите, а възпитанието за изкуството не е приоритет на новата образователна политика. Възпитанието чрез изкуство започна да се приема като иновативна образователна технология. Въвежда се постепенно в университетската подготовка на учители за всички етапи на образованието и културно-образователни области.

7. От началото на ХХІ век се развива съвременната артпедагогика в образованието и квалификацията на учителите и арттерапията в подготовката на социалните и специалните педагози и други помагачи специалисти в социалната сфера. От 2010 г. принципът на образование чрез изкуство се въвежда във ВУ, където започва да се развива и терапия чрез изкуство. Този принцип се утвърждава в новите образователни и възпитателни технологии при подготовката на специалисти в трите ОКС на висшето образование и във формите за квалификация в професионално направление педагогически и социални науки за работата в извънкласни и извънучилищни дейности, неформалното образование и помагачи дейности в социалната сфера.

Последният период не е еднороден и се отличава със следните тенденции:

1. Редуциране на възпитателните цели от приоритетните цели пред българското образование за сметка на образователните, довежда до подценяване на естетическото възпитание и необходимостта от формирането на естетическата и художествената култура на човека като елемент от духовното му развитие.

2. Заниманията с изкуство се елементаризират, приравняват и често се разглеждат само като игрови, занимателно-развлекателни или подобни на игра занимания, които служат по-скоро за разтоварване и релаксация в учебните или извънкласните дейности. Те не се разглеждат като „по-възвишени дейности“ (по думите на Маркс), свързани с духовното развитие и формиране на личността.

Не се извежда на преден план естетическовъзпитателната им насоченост и се подценява мястото на изкуството в училище. Така от принцип за възпитание и образование „във и чрез“ изкуството той започна да се третира като „забавление и анимация чрез изкуството“. Разглежда се като допълващ образователен елемент, който раздвижва процеса на обучение и служи повече за интеракция, забавление, отмора или приятно занимание, което запълва времето.

3. В учебните планове за различните етапи и степени на българското училище присъстват в общата задължителна подготовка предметите с художествено-естетическа насоченост, но е налице тенденция на все по-силното им редуциране в общия хорариум, което се отнася особено за предметите изобразително изкуство и музика. Новата учебна документация набляга повече на интегративните възможности на изкуството в преподаването на учебното съдържание във всички културно-образователни области. Така се утвърждава на практика като принцип за обучение чрез изкуство за всички степени и етапи на образование, а принципът за възпитание чрез изкуство остава приоритетен в извънучилищното и неформалното образование. Терапията чрез изкуство се утвърждава като принцип на социалното възпитание и рехабилитация при превенцията и профилактиката на отклонения в поведението или при работа с рискови групи и лица.

4. Възможностите за СИП и ЗИП в по-голямата си част са насочени към допълнително изучаване на предмети, по които учениците очакват да се подготвят във връзка с полагането на конкурсни изпити за профилирана подготовка, матури, външно оценяване или за помощ при обучителни трудности или изоставане. В учебните програми и учебниците, както и в учебното съдържание, доминират образователни задачи. Обучението чрез изкуството е на равнище илюстриране, мултимедийно онагледяване или като елемент от т.нар. „активни“, „интерактивни“, „нагледни“, „игрови“ методи на преподаване и учене.

5. В сферата на педагогиката на свободното време и извънкласните дейности се осъществява по-голяма възможност за приложение на принципа за занимание с изкуство, но естетико-художествената насоченост невинаги е целесъобразна и ориентирана към повишаване на вкуса и културното потребление, а подготовката на специалистите, които работят в тази сфера, не е системно ориентирана към тяхната обща художествена култура.

6. Културновъзпитателната мисия на средствата за масова информация и взаимодействието на културните и извънучилищните институции с училището, от една страна, както и на училището със семейството, от друга, по често са комерсиални или са свързани с пазарни интереси, които се оказват решаващи, без да са реално възпитателно и естетически ориентирани. Така принципът на възпитание чрез изкуство не е приоритетен на макроравнище в областта и на културната политика. То се реализира на мезо- или микроравнище чрез дейностите на различни институции и организации от третия сектор.

7. Художествено-естетическите ценностни ориентации на учениците се формират под влияние повече на стихийно действащите фактори на масовата култура и на нецеленасочено и неконтролирано достатъчно влияние на електронните и новите медии. Ценностната криза в българското общество се отразява катастрофално и върху процеса на формиране на естетическо-художествена култура на подрастващото поколение. Принципът за възпитание чрез изкуство все повече се интерпретира и утвърждава като терапия, рехабилитация и анимация чрез изкуство.

Сред постиженията и положителните тенденции в последните десетилетия могат да се открият и редица положителни тенденции в сферата на образованието:

- развитие и разширяване на проектните дейности в рамките на различен тип програми – на равнище училище, община, регион, национално и международно равнище и университет, голяма част от които се основават на принципа за образование и възпитание чрез изкуство;

- възможности за алтернативност и избор на образование – училище, профил и форма на подготовка и разширяване на заниманията с изкуство и естетически дейности в различни форми на целодневно обучение, извънкласна работа или избираема подготовка;

- широко развитие на предлаганите от недържавния сектор и частни инициативи в образованието – частни училища, организации и културни институции за помощ и занимания с деца с различни потребности, в т.ч. и в художествено-естетическата сфера;

- интензивно научно осигуряване на художественото образование и утвърждаване на принципа за образование чрез изкуство; разработване на множество дисертационни трудове и други научни изследвания в областта на методиката на обучение по изкуства в детската градина, училището и университета;

- университетска подготовка на педагози за всички степени и етапи на формалното и неформалното образование, в т.ч. и за предучилищното възпитание – детски и начални учители, учители по различни учебни предмети, както и учители-художници по изобразително изкуство и музика;

- широко разгърната подготовка на специалисти в областта на новите помагачи професии – социални педагози, работници, училищни психолози и педагогически съветници, специални педагози, ресурсни учители, терапевти, рехабилитатори и др., както и на педагози в областта на масовата и художествената комуникация, арттерапевти в образованието и социалната сфера и др.

Могат да се открият следните групи в подготовка и квалификация на специалисти, при която принципът за образование и възпитание чрез изкуство е изведен на преден план:

1. Учители за различните етапи и степени на образование: предучилищна и начална училищна педагогика; учители за прогимназиалния и гимназиал-

ния етап по учебните предмети в различни културно-образователни области; възпитатели в началния етап и др.

2. Учители по предметите от художествено-естетическия цикъл – литература, музика, изобразително изкуство, както и педагози в сферата на масовата и художествената комуникация, педагогически аниматори за свободното време и др.

3. Помагачи специалисти в образованието и социалната сфера: социални педагози и работници за различен тип социални и образователни институции; училищни психолози, педагогически съветници в училище; възпитатели в училища и домове за деца; аниматори в социокултурната сфера, спорта и туризма; психолози и терапевти, специални педагози и рехабилитатори за работа с деца и лица със специални потребности др.

4. Най-ярка манифестация в последния период има трансформацията на идеята за образование и възпитание чрез изкуство в терапия и профилактика чрез изкуство, която се развива и утвърждава от университетската педагогика в България.

Възпитанието чрез изкуството, в широк смисъл, е отдавна утвърден принцип в педагогиката. Той се прилага от най-ранна възраст в педагогическото взаимодействие на всички степени и етапи на образованието. В съвременните условия той се прилага и в университетската педагогика, дидактика и образованието за възрастни, без винаги да се обосновава целенасочено. Подготовката на специалисти за помагачите професии – социални педагози, работници и психолози, неотменно се основава на принципа за образование и възпитание чрез изкуство, в рамките на който се появява и арттерапията.

През последното десетилетие на XX век и първото на XXI век изучаването на изкуството като средство за терапия и профилактика в социалната и педагогическата сфера става актуално. Налице са първи системни курсове по арттерапия и отделни четения за приложение на изкуството не само при възпитанието на децата в детската градина и в училище, но и в социалните домове и институции, в извънучилищните дейности и неформалното образование, в сферата на любимите занимания и като елемент на социокултурната анимация в свободното време.

Изкуството, като социализиращ и възпитателен фактор, се изучава най-активно в периода 70 – 80 години след приемането на програмата и разгръщането на Движението на всенародно естетическо възпитание. Университетската педагогика, както и редица научни институти на БАН, имат особен принос в това отношение – по философия, социология, психология, изкуствознание, музикознание, култура, етнография, български език и литература и др. В ИК към КК и БАН се разработват национални програми, стратегии, научни изследвания и проекти за естетическо възпитание на народа и приложение на изкуството във всички социални, професионални и възрастови сфери. Неговото въздействие е специален предмет на изучаване и приложение и във ВУ.

Принципът за възпитание чрез изкуството се разглежда като основен в процеса на естетическото възпитание, изведен на преден план през 70-те и 80-те години на миналия век. В този период се защитават първите дисертации за научната степен „доктор на науките“ в областта на историята на педагогиката, теорията на естетиката, социологията на естетическото възпитание¹⁾.

От началото на 90-те години продължава да се изучава въпросът за изкуството и възможностите за приложението му във възпитателен аспект като принцип в различни етапи на образованието и периоди от детството, най-вече в предучилищната и началната възраст²⁾. Проучват се психолого-педагогическите аспекти на изобразителната дейност и нейното развитие при децата от предучилищна и начална училищна възраст от преподаватели³⁾.

В методиката на обучението по изобразително изкуство и подготовката на учители по художествена образност започва да се съотнася и с някои терапевтични аспекти на изкуството, без това да е ярко открито като самостоятелен принцип. Преподавателите в това професионално направление започват все повече да се интересуват от арттерапия, да я проучват и предлагат в обучението, да експериментират и обобщават резултатите в различен тип публикации (Tsanev, 2001; Markova, 2002; Legkostup, 2006; Papasov, 2010). Принципът за образование чрез изкуство намира отражение в разработването на учебното съдържание и методическите изисквания към обучението не само по изобразително изкуство, но и в учебниците за различните етапи на образованието по различни учебни предмети.

Понятията „възпитание чрез изкуството“, „образование чрез изкуство“, „обучение чрез изкуство“, „артпедагогика“, „художествено възпитание и обучение“, „образование и възпитание чрез изкуството“, „творческо възпитание и обучение“ са се появили и са дефинирани още преди повече от век, в периода на началото на педагогическото реформаторство. Терминът „арттерапия“ („art“ – изкуство, „art-therapy“ – терапия чрез изкуство), разпространен в англоезичната литература, се утвърждава в практиката първоначално като лечение чрез пластично изобразително творчество с цел изразяване на собственото психоемоционално състояние. Терминът арттерапия днес се прилага към всички видове занимания с изкуство, които имат по-широка насоченост (музика, драма, танц, кино, литература и т.н.). Арттерапията, в тесен смисъл на думата, е свързана с изобразителното изкуство и визуално-пластични дейности, а в широк смисъл се употребява като „изкуство-терапия“, „терапия чрез изкуство“, „художествена терапия“, „терапия чрез артистични дейности“. У нас се срещат и двата варианта, но понятието „арттерапия“ или „изкуствотерапия“ вече е придобило достатъчна популярност.

Интересът към изобразителното изкуство, като средство за терапия, подтиква днес методици и теоретици на изкуството да изучават съвременните тенденции на патологичната образност и връзката с детските рисунки (Tsanev, 2002).

Проучват се диагностичните и терапевтичните им възможности (Aleksieva, 2000; Marinova, 2000; Markova, 2001, 2006) и стадии в развитието (Moynova, 1996). Популяризира се приложението на арттерапията като метод при работа с деца и възрастни в социалната сфера и образованието (Ivanova, Boyadzhieva, 2001; Borisova, 2001; Popov, 2004, 2008, 2009; Miteva, 2005, 2015; Legkostup, 2006, 2010; Vojilova, 2008; Boyadzhieva, Maksimova, 2008, 2009; Borisova, 2007, 2009; Boyadzhieva, 2010, 2012, 2014, 2015). Предлагат се и все повече чуждестранни практики и арттерапевтични техники (Darli & Hiyt, 2013).

Появяват се и първите дисертации по педагогика за терапевтичните възможности на изкуството в образованието и социално-педагогическата сфера. Проучват се психотерапевтичните възможности на колективната изобразителна дейност в процеса на възпитанието в началната училищна възраст (Nunev, 1994). Опитно се доказват възможностите на арттерапевтичния метод при деца от домове (Ivanova, 2005), процесите на социализация и ресоциализация чрез самоизява и творчество при децата от ВУИ (Borisova, 2000), ефективността на арттерапията при възрастни с когнитивни нарушения, с деменция – тип Алцхаймер (Maksimova, 2008). В тези изследвания арттерапията се разглежда като метод на възпитание, без да се обособява като принцип.

Постепенно принципът за възпитание чрез изкуството все повече започва да се интерпретира и прилага и като принцип за терапия чрез изкуство, като се избягват чисто лечебните цели на приложение, а се подменят с възпитателни. Подготвят се научни трудове и дисертации за изследване на възможностите на изкуството като средство за профилактика, терапия и изразяване при деца от различни възрасти, като доминиращ е отново интересът към предучилищна възраст. Появяват се обаче и нови изследвания за приложение на този принцип в работата с възрастни и стари хора, за деца и лица със СОП или социални проблеми и потребности от рехабилитация.

На базата на преглед на представените подходи в научни доклади и съобщения на различни форуми, студии, статии и материали от периодиката могат да се обособят няколко групи изследвания и публикации, които са свързани с принципа на възпитание и образование и терапия чрез изкуство – системно-теоретични, опитно-експериментални и учебно-методически, приложно-практически.

Системно-теоретичните представят съществуващите подходи и направление в терапията и профилактиката чрез изкуството на основата на проучване, обобщение и анализ на утвърдени теории (Popov, 2004, 2008). На преден план по-често се извежда широкото разбиране на термина „арт“ за използване на различните видове изкуства с цел възпитание, профилактика или терапия, в т.ч. чрез игра и танц. В други случаи се следва по-тясното разбиране на термина, като се описват възпитателни терапевтични и корекционни аспекти на изобразителното изкуство (Legkostup, 2006, 2010) или мястото на изкуството в социалната работа (Kuzmanova-Kartalova & Legkostup, 2012).

Друга група изследователски подходи представят визията за разглеждането на даден вид изкуство – преди всичко изобразителното, като принцип и метод при терапия за лица с различни проблеми в спектъра на конкретно-приложните и методическите аспекти на специалната педагогика⁴). В тази група изследвания изобразителните дейности се разглеждат по-скоро като средство на основата на принципа, чрез който се търсят възможностите на изкуството в диагностиката и корекцията на различни нарушения. Д. Маркова представя по-цялостно виждането си за диагностичните възможности на детската рисунка (Markova, 2001, 2006) и за изобразителното изкуство като терапия (2002). К. Караджова и Д. Щерева разглеждат заниманията с изкуство като средство за диагностика и корекция при проблеми на интелектуална недостатъчност и като алтернативен подход в работата с деца със СОП.

Друга група опитно-експериментални и приложно-практически публикации се излагат принципи за работа с помощта на изкуството в социални центрове за рехабилитация и помощ в търсене на „интердисциплинарни фериботи“ между арттерапията и социалната работа с деца, лишени от родителска грижи (Borisova, 2007, 2009), деца от ВУИ (Borisova, 2000), деца от домове (Ivanova, 2006), при социално-педагогическата работа с възрастни с когнитивни нарушения (Maksimova, 2008), както и изследванията на П. Чешмеджиева относно възпитанието на децата в детска градина с оглед на психопрофилактиката. Така принципът се утвърждава в социално-педагогическата работа с деца от възпитателни домове, детски градини, институции и болнични заведения.

Обучението на различен тип специалисти все по-често включва различни арттерапевтични подходи и техники като интерактивно и емоционално въздействащо средство при различни типове тренинги, семинари и други форми на практическо обучение по проекти или в конкретни социални дейности. Без това да е изведено като принцип на работа, той реално присъства в социално-педагогическата практика.

В различни публикации от приложно-методически тип в полето на социалната педагогика се търсят възможностите на рисуваелните методи като средство за диагностика, терапевтична или корекционна работа. В областта на социалната работа със семейството се извежда на принципна основа изискването за подобряване на взаимоотношенията в него чрез посещения на художествени галерии, музеи и културни изяви като елемент за по-широко разбиране за въздействието на изкуството като средство за възпитание (Kuzmanova-Kartalova & Legkostup, 2009). Така принципът за възпитание чрез изкуството се разглежда и като принцип за терапия и социокултурна анимация.

Друга група публикации представят изследвания за приложение на арттерапията в методиката на консултирането в социално-педагогическата работа и

психологическата помощ (Boyadzhieva, 2002, 2011, 2012; Zlateva & Stoykova, 2008). Изкуството се проучва като диагностично, профилактично, лечебно и палиативно средство. Наблюдава се интердисциплинен подход между клинична, социално-терапевтична и педагогическа работа, както и в рамките на медицинския подход при лечение на зависимости, проблеми с репродукцията, справяне с различни гранични случаи – анорексия, когнитивни нарушения, синдроми от аутистичния спектър, кризисната интервенция, при подпомагането на жертви, претърпели насилие, малтретиране, изтезания и др.

Много публикации се правят във връзка с въвеждането на втора ОКС „магистър“ по арттерапия. Във все повече ВУ се предлагат магистърски програми или квалификационна дейност, чрез които се популяризира принципът за възпитание чрез изкуство, като се акцентира върху арттерапевтичния метод (СУ – ФНПП, НБУ, НХА и др.).

В отделна група публикации се популяризират интензивно развиващите се т.нар. добри практики на проектна дейност на НПО и центрове за работа с деца за рехабилитация и подкрепа при работа с деца и лица с поведенчески проблеми, трудности в комуникацията, дефицити в развитието, със специални образователни потребности и при нарушения в говора, с невро-соматични заболявания, социално занемарени и в ситуация на риск или изоставяне, отглеждани в институции, във връзка с превенция и профилактика на отпадането от училище и др.

В резултат на направения анализ могат да се направят следните **обобщения** за актуалното състояние на принципа за възпитание и образование чрез изкуство в България.

Научните изследвания за приложението на принципа за възпитание и терапия чрез изкуството са утвърдена част от научните изследвания в педагогическите, обществените и хуманитарните науки. Това е нов етап от развитието и приложението на този принцип, който се развива в педагогиката през първото десетилетие на XXI век у нас.

На университетско равнище има специалисти, които разработват отделни полета на педагогиката на изкуството и приложението на принципа за възпитание, образование и терапия чрез него в различни направления, като се търсят доказателства за ефективността му. Първоначално те работят поотделно и независимо, но постепенно, в рамките на научния обмен, комуникация и мобилност, се търсят пътища за взаимно обогатяване и развиване на този принцип във всички области на педагогическата теория и практика.

Все повече педагози, психолози, изкуствоведи, художници, методици се обръщат към артпедагогиката и към арттерапията в областта на различни професионални направления, сред които педагогическите науки са на преден план. Въпреки това все още принципът на възпитание и образование чрез изкуството не се извежда самостоятелно в педагогическите технологии.

Налице са и първите магистърски програми от интердисциплинен характер, в които арттерапевтичният подход се предлага в рамките на различни професионални направления и области на висшето образование на хуманитарни, обществени, педагогически науки и здравеопазване в университетите.

Издават се все повече наши и чуждестранни трудове, които са насочени към осигуряване на обучението, основано на възпитанието и терапията чрез изкуство. Налице е и първият университетски учебник по терапия чрез изкуство от международен екип специалисти на източноевропейската арттерапевтична асоциация. В него принципът на възпитание се допълва от терапията чрез изкуство в най-цялостен вид.

Основните постижения от проучванията в педагогиката и психологията, както и в практиката на преподаването, се публикуват в различни издания, докладват се на научни конференции или са предмет на изследване в дисертационни и други научни трудове. Тези проблеми се разработват от педагози, психолози, изкуствоведи, художници и методици на базата на една по-цялостна научна парадигма, която се развива чрез формите на обмен и сътрудничество. Освен специализираните ВУ в областта на художественото образование се утвърждават и катедрите по изкуства и педагогика в университетите, които са централно звено в научно-теоретичното и методическото осигуряване на образованието (СУ, ПУ, ВТУ, ШУ, ЮЗУ и др.)

Дисертациите в педагогиката, психологията на изкуството и арттерапията в различни ВУ и професионални направления (изкуствознание, педагогически и социални науки) разработват теми, свързани с приложението на изкуствата не само в творческия, образователния и терапевтичния процес, но и в методиката на обучение по изобразително изкуство (СУ, ПУ, ЮЗУ, ВТУ, ШУ, ТрУ, АМТИИ). Подходите към този тип проучвания са от различни позиции в зависимост от професионалната област, научната и художествената компетентност на авторите и насоките за приложение – в обучението и подготовката на специалисти, в социалната практика или в монографични и дисертационни изследвания. Във всички тях намира отражение по един или друг начин принципът за възпитание и образование чрез изкуство, в който е вплетена и арттерапия.

В социалната педагогика и практика на възпитание има варианти на проектна и квалификационна дейност, в която се предлагат различни курсове и подходи, основани на принципа на възпитание, образование и терапия чрез изкуство при работа с деца, юноши, семейства и рискови групи, които се нуждаят от подкрепа. Налице са и първите теоретико-приложни разработки за изкуството и арттерапията във възпитанието, в образованието и обучението и като средство за профилактика в широката социална и педагогическа сфера – в диагностиката, консултирането и съветването.

БЕЛЕЖКИ

1. Ж. Атанасов, 1972; И. Паси, 1972; Ц. Игнев, 1974; Ив. Славов, 1976; Л. Димитров 1977; Ив. Стефанов, 1979; Ив. Джаджев, 1985; Кр. Горанов, Ат. Нагев.
2. С. Нунев, 1994; О. Занков, 1996; Л. Ангелова, 1996; Т. Попов, 1996; А. Куков, 1999; Д. Маркова, 1998, Б. Дамянов; Бл. Папазов, 1998; Пл. Легкоступ, 1996; М. Гърмидолова, 1998; И. Здравков; Н. Гюлчев и др.
3. О. Занков, Л. Ангелова, Д. Маркова, М. Мойнова, Пл. Легкоступ и др.
4. Д. Маркова, 2001, 2002; Г. Владова, 2005; П. Терзийска, 2008; К. Караджова и Д. Щерева, 2009; П. Марчева, 2010; В. Градинарова, 2015 и др.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Aleksieva, E. (2000). *Risunkite v psihologichnoto izsledvane na lichnostta*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kl. Ohridski“ [Алексиева, Е. (2000). *Рисунките в психологичното изследване на личността*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“].
- Atanasov, Zh. (1968). *Izkustvo i vazpitanie*. Sofia: Narodna prosveta [Атанасов, Ж. (1968). *Изкуство и възпитание*. София: Народна просвета].
- Atanasov, Zh. (1974). *Istoriya na esteticheskoto vazpitanie*. Sofia: Izdatelstvo „Nauka i izkustvo“ [Атанасов, Ж. (1974). *История на естетическото възпитание*. София: Издателство „Наука и изкуство“].
- Borisova, V. (2000). *Resotsializatsiya na maloletni i nepalnoletni chrez samoizyava i tvorchestvo*. Sofia: UI „Sv.Kl. Ohridski“ [Борисова, В. (2000). *Ресоциализация на малолетни и непълнолетни чрез самоизява и творчество*. София: УИ „Св.Кл. Охридски“].
- Borisova, M. (2007). *Artterapiya i sotsialna rabota – interdistsiplinarni feriboti*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“ [Борисова, М. (2007). *Арттерапия и социална работа – интердисциплинарни фериботи*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“].
- Borisova, M. (2007). *Artterapiya s detsa lisheni ot roditelska grizha. V: Izkustvata – most mezhdu ezika na uma i ezika na chuvstvata*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“ [Борисова, М. (2007). *Арттерапия с деца лишени от родителска грижа. В: Изкуствата – мост между езика на ума и езика на чувствата*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“].
- Boyadzhieva, N. (2012). *Art-terapiya v sotsialno-pedagogicheskoy praktike i konsulytirovanii V: Terapiya iskusstvom*. Pod nauchnoy redaktsiey V. N. Nikitina, N. Boyadzhievoy, L. D. Lebedevoy, I.V. Vachkova, s. 156 –172. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“ [Бояджиева, Н. (2012). *Арт-терапия в социално-педагогической практике и консультировании В: *Терапия искусством**. Под научной редакцией

- В. Н. Никитина, Н. Бояджиевой, Л. Д. Лебедевой, И.В. Вачкова, с. 156 – 172. София: УИ „Св. Кл. Охридски“].
- Boyadzhieva, N. (2010). Artterapiyata v nauchnite izsledvaniya i universitetskoto obrazovanie za pomagashtite profesii. *Savremenna humanitaristika*, 2 [Бояджиева, Н. (2010). Арттерапията в научните изследвания и университетското образование за помагащите професии. *Съвременна хуманитаристика*, 2].
- Boyadzhieva, N. (2011). *Artterapiyata i konsultiraneto v obuchenieto za pomagashtite profesii*. Sofia. Druzhestvo na psiholozite v Balgaria. [Бояджиева, Н. (2011). *Арттерапията и консултирането в обучението за помагащите професии*. София. Дружество на психолозите в България].
- Boyadzhieva, N. (1994). *Vazpitanie chrez izkustvoto. Parvite desetiletiya na XX v.* Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“ [Бояджиева, Н. (1994). *Възпитание чрез изкуството. Първите десетилетия на XX в.* София: УИ „Св. Кл. Охридски“].
- Boyadzhieva, N. (2012). Vazpitanieto chrez izkustvoto i artterapiyata v universitetskoto obrazovanie i podgotovkata za pomagashtite professii. V: *Igri, aktyori, roli v klasnata staya i v zhivota*, s. 395 – 414. Sofia: Bulvest 2000. [Бояджиева, Н. (2012). Възпитанието чрез изкуството и арттерапията в университетското образование и подготовката за помагащите професии. В: *Игри, актьори, роли в класната стая и в живота*, с. 395 – 414. София: Булвест 2000].
- Boyadzhieva, N. (2010). Razvitie na artterapiyata v sotsialnata sfera. V: *Inovatsii v obrazovaniето*, s.112 – 119. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“ [Бояджиева, Н. (2010). Развитие на арт-терапията в социалната сфера. В: *Иновации в образованието*, с.112 – 119. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“].
- Boyadzhieva, N. (2013). *Razvitie na ideyata za vazpitanie i terapiya chrez izkustvoto v universitetskata pedagogika*. Sofia: UI „Sv.Kl. Ohridski“ [Бояджиева, Н. (2013). *Развитие на идеята за възпитание и терапия чрез изкуството в университетската педагогика*. София: УИ „Св.Кл. Охридски“].
- Darli, S. & Hiyt, U. (2013). *Ekspresivna art terapiya*. Sofia: Tsentar za psihosotsialna podkrepa. [Дарли, С. & Хийт, У. (2013). *Експресивна арт терапия*. София: Център за психосоциална подкрепа].
- Dimchev, V. (1992). *Psihologiya na detskata izobrazitelna deynost*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kl. Ohridski“ [Димчев, В. (1992). *Психология на детската изобразителна дейност*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“].

- Dimitrov, L. (1977). *Sotsializatsiya i esteticheskovo vazpitanie*. Sofia: Nauka i izkustvo [Димитров, Л. (1977). *Социализация и естетическо възпитание*. София: Наука и изкуство].
- Ivanova, A. & Boyadzhieva, N. (2001). *Artterapevtichni podhodi i tehniki v obrazovaniето*. V: *Humanizam i pragmatizam v obrazovaniето na XXI vek*. Varna: Izdatelstvo "Slavena" [Иванова, А. & Бояджиева, Н. (2001). Арттерапевтични подходи и техники в образованието. В: *Хуманизъм и прагматизъм в образованието на XXI век*. Варна: Издателство „Славена“].
- Karadzheva, K. & Shtereva, D. (2007). *Izpolzване na nyakoi art-terapevtichni tehniki kato sredstvo za diagnostika i korektsiya pri detsa s umstvena nedostatachnost*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“ [Караджова, К. & Щерева, Д. (2007). *Използване на някои арт-терапевтични техники като средство за диагностика и корекция при деца с умствена недостатъчност*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“].
- Kuzmanova-Kartalova, R. & Legkostup, P. (2012). *Sotsialnopedagogicheskata rabota i izkustvoto*. V. Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ [Кузманова-Каргалова, Р. & Легкоступ, П. (2012). *Социалнопедагогическата работа и изкуството*. В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“].
- Legkostup, P. (2006). *Izobrazitelno izkustvo. Vazpitatelni, terapevtichni i korektsionni aspekti*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“ [Легкоступ, П. (2006). *Изобразително изкуство. Възпитателни, терапевтични и корекционни аспекти*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“].
- Maksimova, Yu. (2007). *Arterapiyata kato sotsialno-pedagogicheski podhod pri litsa s dementsii*. V: *Sotsialnata pedagogika, istoriya, teoriya, praktika*, s. 240 – 250. Sofia: Figaro [Максимова, Ю. (2007). Арттерапията като социално-педагогически подход при лица с деменции. В: *Социалната педагогика, история, теория, практика*, с. 240 – 250. София: Фигаро].
- Markova, D. (2001). *Izobrazitelnoto izkustvo kato terapiya*. Plovdiv: izd. „Miniatyura“ [Маркова, Д. (2001). *Изобразителното изкуство като терапия*. Пловдив: изд. „Миниатюра“].
- Markova, D. (2006). *Diagnostika na detskata izobrazitelna deynost*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“ [Маркова, Д. (2006). *Диагностика на детската изобразителна дейност*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“].
- Minchev, B. (2000). *Rakovodstvo za izsledване na deteto*. Sofia: „Veda Slovena – ZHG“ [Минчев, Б. (2000). *Ръководство за изследване на детето*. София: „Веда Словена – ЖГ“].
- Miteva, P. (2015). *Tvorcheski podhodi v krizisnata interventsia*. Sofia: IK „Stiluet“ EOOD [Митева, П. (2015). *Творчески подходи в кризисната интервенция*. София: ИК „Стилует“ ЕООД].

- Niktin, V., Boyadzhieva, N., Lebedeva, L. & Vachkov, I. (2012). *Terapiya iskusstvom*. Sofia: УИ „Св. Кл. Охридски“ [Никтин, В., Бояджиева, Н., Лебедева, Л. & Вачков, И. (2012). *Терапия изкуством*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“].
- Nunev, S. (1996). Psihoterapevtichni aspekti na izobrazitelnata deynost i tvorchestvo. *Pedagogika*, 4 [Нунев, С. (1996). Психотерапевтични аспекти на изобразителната дейност и творчество. *Педагогика*, 4].
- Popov, T. (2004). *Terapiya i profilaktika chrez izkustvo*. Sofia: Obrazovanie [Попов, Т. (2004). *Терапия и профилактика чрез изкуство*. София: Образование].
- Popov, T. (2008). *Arterapiya pri detsata*. Sofia: Defekto EOOD [Попов, Т. (2008). *Арттерапия при децата*. София: Дефекто ЕООД].
- Tsanev, P. (2002). *Detski risunki, psihopatologichna obraznost i izkustvo*. Sofia: Fondatsiya „Savremenno izkustvo“ [Цанев, П. (2002). *Детски рисунки, психопатологична образност и изкуство*. София: Фондация „Съвременно изкуство“].
- Zlateva, A. & Stoykova, Zh. (2008). *Arterapiya i psihologicheskо konsultirane*. Stara Zagora: Trakiyski universitet [Златева, А. & Стойкова, Ж. (2008). *Арттерапия и психологическо консултиране*. Стара Загора: Тракийски университет].

THE PRINCIPLE OF EDUCATION AND THERAPY THROUGH ART IN BULGARIA (GROWTH AND CONTEMPORARY STATE)

Abstract. The theory and practice of implementation of the art and the education through art begins at the end of the 19-th and the first decades of the 20-th century. At the same time starts the scientific interest towards art as a tool for recreation in the schools and the system of social help and treatment. The second half of the century the art-pedagogical theory and practice turns into central part of the educational system and social pedagogy practice in free time. Today, most of the developed countries have own models for applying art methods and art-animation in work with different groups of clients in social and pedagogical sphere. It is similar in Bulgarian situation and this paper is a short critical survey of the actual point of views and tendencies in social pedagogy nowadays.

✉ **Prof. Dr. Neli Boyadzhieva**
Sofia University
Sofia, Bulgaria
E-mail: nelybo@abv.bg